

Стручни рад

УДК 069.51:39(497.11)
672.712:39(497.11)(091)
ГЕМ 73/2009 (267–282)

Велизар Секулић

ФУНКЦИЈА БРИТВЕ У НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ НА ПРИМЕРУ ПРЕДМЕТА ИЗ ЗБИРКЕ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Циљ овог рада је да прикаже разноврсност функција, израду, веровања и обичаје у народној традицији, а у вези с одређеном групом предмета коју поседује Етнографски музеј у Београду. За рад ћу користити картоне централне документације, помоћну картотеку, интервју и доступну стручну литературу.

Кључне речи: *бритва, бритвари, занат, оружје, украс, магија, обичаји.*

Увод

Инспирисан збирком оружја коју поседује Етнографски музеј у Београду, одлучио сам да одаберем једну интригантну групу ових предмета о којима код нас, до сада нико није написао свеобухватан рад. Као део оружја, бритва, перорез или нож склапач јесте савременији облик класичног ножа, а карактеристичан је по знатно већем броју функција, занимљивошћу израде и разноликошћу материјала. Из богате збирке Музеја, издвојио сам 57 бритви, четири кутије за бритве – бритвењаче и један оштрач. Највећи број их спада у збирку оружја као опрема ратника, њих 40, шест их се налази у збиркама заната, седам их је инвентарисано под народним знањима и веровањима, три су међу народним ношњама, док је једна у збирци покућства.

Традиционална бритва

Етимологија

У нашем језику под бритвом подразумевамо како цепни ножић, („обично крив, чије сечиво при склапању улази у корице“¹) тако и алат у берберској радионици.² Док се под бритвулином (бриткулин, бритвуљин) подразумева посебна врста бритве која може имати више сечива.³ Реч долази од индоевропске основе *bhrei*: *bri* – раширење од *bher* у значењу „оштрим предметом резати“.⁴ Ова основа (*bhrei*) налази се и у именици број који је регионални славизам јер га има још само у бугарском језику. „Семантички развитак је без сумње везан на примитивно урезивање бројења у дрво звано рабош – роваш“⁵, а затим и од прасловенске основе – бри од које су настале изведенице са ч –брич (бричник) и са –тва (бритва).⁶ Од ове речи, даље су настајали бројни изрази. Бритвар односно бритвеџија назив је за занатлију који их израђује, док под брицом то јест бритвачом подразумевамо берберина који њоме бритви односно шиша своје муштерије. Овај појам може значити и брстити (бритви као каква гладница), лагати (бритви, а да не поцрвени) али и гњавити (не прича но бритви). У Црној Гори бритвичићем називају кукавицу односно плашљивца. Речи попут бритко или бриткасто означавају оштрину и изразитост те се може рећи и да хладан ветар бритко попирује. Онај коме је отпала стара длака и нарасла нова назива се брицастим, док се под брицом подразумева такође и ћосав човек. Бритвиштем се називају корице за бритву, а бритвењачом кожна кесица која се носи око појаса у којој се држи бритва.⁷ Исти назив означава и дрвену кутију за овај предмет и о њој ће у даљем тексту још бити речи. За оног ко се у тучи користи бритвом каже се да се брица. Од ове речи су настала и нека наша презимена попут Бритвић, Бритвица и Брица. Осим тога, Бритвићи је и назив за поље у брдима у Црној Гори.⁸ Из нашег језика ова реч нашла се и код Румуна (*briciu*, *briceag*), западних Романа (*britola*), Мађара (*beretva*, *borotva*) и Турака (*bicak* у значењу нож).⁹ За бритве које имају право сечиво, Турци користе израз *шито бичак*,

¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 177

² Исто, 177.

³ Исто, 178.

⁴ Петар Скок *Етимолошки рјечник, хрватскога или српскога језика*, А-Ј књ.1, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971, 209.

⁵ Исто, 209.

⁶ Исто, 209.

⁷ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962. САНУ Институт за српскохрватски језик, 177, 178, 179.

⁸ Исто, 178.

⁹ Петар Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, А-Ј књ.1, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971, 209.

док за оне са савијеним сечивом називају *чалми бичак*. *Игри бичаг* је назив за бритве које се употребљавају за дубљење кашика, а *ђуз бичаги* су бритвице хамајлије. У касапском занату користи се *касати бичаги*, а у кухињи *ев бичаги*.¹⁰ Ови турски називи су у употреби код нас и у XX веку на подручју Косова и Метохије самим тим и у Призрену који важи за нарочито познато место по изради ових предмета.

Израда

Бритве су израђиване како у домаћој радиности, тако и у занатским радионицама као што су ковачке, кујунџијске, бритварске и златарске. У нашој земљи нарочито позната места по њиховој изради су село Ласово код Зајечара и Призрен. Бритве израђене у Ласову биле су нарочито популарне што сведочи и податак да нису продаване само у Тимочкој Крајини већ и у свим градовима источне Србије. У музејској збирци има их купљених у Пожаревцу, Жагубици, Бољевцу, а препознатљиве су по правом сечиву и корицама од црне и беле рожине са месинганим лимом које су на крају савијене. На њима је утиснуто „Ласово“ и име мајстора.¹¹ Ове бритве су, по узору на ужичке, након Првог светског рата, почели да праве Цигани ковачи и бритвари по зајечарским селима и то не само у Ласову већ и у Вражогрнцима, Леновцу и Грлишту.¹² Од седам бритава из Ласова колико их поседује Музеј, нарочито је занимљива једна (инв. бр. 17085) која је изузетно великих димензија, намењена кућној употреби коју је направио Ром Јован Најдановић бивши ножар.¹³ У ранијим периодима, израдом бритви у Призрену бавили су се како Турци и Арбанаси тако и Срби. Последњих деценија средњег века, ова делатност потпуно прелази у руке Турака и Арбанаса¹⁴, односно муслимана јер, израдом средстава којима се могло вршити насиље била је њихова привилегија.¹⁵ Крајем педесетих година XX века у Призрену су још постојали бритвари који су израђивали бритве на традиционалан начин тј. онако „како су се оне некад израђивале“.¹⁶ Иако донекле модернизоване, радионице бритвара су остале примитивне: грађене од слабог материјала с подом од набијене земље или патосаним само код улазних врата, с огњиштем, наковњем, мехом и тоцилом. Електрично осветљење било је уведено у готово свим

¹⁰ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакџијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV – V, Приштина 1959–1960, 183.

¹¹ Персида Томић, *Допунско привређивање – општи осврт*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околна*, Београд 1978, 182.

¹² Картон бр. 12632, реинвентарисао Д. Масловарић.

¹³ Картон бр. 17085, обрадио Д. Масловарић.

¹⁴ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакџијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV – V, Приштина 1959–1960, 188.

¹⁵ Исто, 174.

¹⁶ Исто, 173.

радионицама. У Призрену, бритвари су се организовали удружујући се у еснафе на челу са старешином – утабашом без чијег знања нико није смео да отвори радњу. Шегрт би након три године учења заната постајао калфа. У турско доба није се полагао калфенски испит „ већ је мајстор шегрта сам производио у калфу“.¹⁷ Након неколико година, да би калфа отворио радњу, мајстор би „ позвао утабашу и још неког мајстора из еснафа, па је калфа у мајсторовој радњи пред њима израђивао бритву или нож. После овог испита није добијао ништа написмено, било је довољно ако би утабаша казао да може да отвори радњу. Увече је калфа приређивао вечеру *зјафет* код своје куће, на коју је позивао мајстора, утабашу и своје пријатеље“.¹⁸

Интересантни су бројни обичаји и веровања призренских бритвара у вези са израдом и продајом бритви. Наиме, ујутру, приликом уласка у радњу, мајстор би по старом обичају рекао „Бисмилахи“ (у име Бога) да би то исто поновио и приликом започињања посла. Пре него што би почео да ради пољубио би чекић и наковањ „јер га они хране“¹⁹ Поред тога некада чешће, данас врло ретко, бритвар би изнад врата, да би био успешан у свом занату, закуцавао хоцин запис на папиру, који је био замотан у воштано платно. Негде је уместо записа била прикуцана коњска потковица.

Кад бритвар пође изван радње да прода своју робу, поспу за њим мало воде или цео бокал „да му пође добар пазар“.

Први новац који бритвар заради није се узимао у руке „већ се говорило муштерији да га баци на земљу или тезгу ’да иде пазар“²⁰ Ако је први купац мушкарац, бритвари верују да ће тог дана зарада бити добра. Исто веровање важи и за Горанце (етничка група словенског језика, исламске вероисповести, која живи у пределу Горе, Косово) јер се сматра да су они „срећне руке“.²¹

Призренски бритвари верују да је среда срећан дан вероватно зато што је тај дан пијачни па се тога дана више купују и бритварски производи.

Постоји још једно веровање међу бритварима да је добро дати милостињу просјаку најчешће у новцу, али су често поклањали и бритвицу.

Приликом проласка поворке с покојником поред бритварских радњи бритвари би остављали посао, излазили на улицу и тако одавали пошту покојнику.²²

¹⁷ Исто, 182.

¹⁸ Исто, 182, 183.

¹⁹ Исто, 187.

²⁰ Исто, 187.

²¹ Исто, 187.

²² Исто, 187.

Сировине и алат

Сировине које су коришћене приликом израде дршки за бритве биле су рожина или рог, најчешће овнујски, затим дрво док су се у новије време користиле и друге сировине попут бакелита и сл. Сечиво се израђује од челика. Алат који се користи у овом занату је турског односно источњачког порекла. У складу с тим су и називи алатки. Да би се направила једна традиционална бритва потребан је следећи алат:

1. *тестера* или *бички* од челика са дршком од дрвета која је служила за сечење рога у почетној фази обрађивања.
2. *машице* или *маша* којима се вадио рог из ватре
3. *косача* за резање спољног дела рога
4. *кшач* за исправљање рога
5. *пафте* су две железне плоче које се углављују у менгеле, између којих се ставља угрејани рог да би се исправио
6. *турпија* или *дурпија* за стругање рога
7. *тестера* која се по облику разликује од претходне а служи за резање рога уздуж
8. *каџа* која има врх од челика а дршку од дрвета која је увијена у крпу и служи за дубљење рога
9. *маткап*, примитивна бургија која се користи са ћеменом
10. *ћемене*, за бушење рупа
11. *казаг*, алат је од челика са дршком од дрвета а употребљава се за глачање рога
12. *наковањ* се користи за моделирање сечива
13. *чекић*
14. *калпче* је од челика са рупицама и оно се ставља испод усијаног челика на коме се зблом пробија рупа на сечиву
15. *челична змба*
16. *трнак* од гвожђа који служи за прављење удубљења на сечиву бритве да би се оно лакше извлачило из корица
17. *бургија* за проширивање и изравнавање рупа
18. *араклија* служи за моделовање и давања коначног облика доњем делу сечива
19. *јегом* се изравнава горња ивица сечива
20. *џерпом* се изравнава доња ивица сечива
21. *чанак* је глинени суд у којем се кали челик
22. *исђушели* је као и остале алатке од челика и дрвета а служи за сечење жице.²³

²³ Исто, 176, 178, 179.

Иако овај занат спада у лакше, „процес рада је уситњен и сложен, са бројним врстама технике уобличавања израђевина“²⁴ тако да захтева од мајстора велику умешност и прецизност.

Бритва као оружје

По свом изгледу, бритва је била веома zgodна за ношење и одлично оправдање за радознале да је она искључиво намењена обичним, мануелним радњама, као што су сечење хлеба или, када је реч о пастирима, дељење штапића приликом прављења свирала. Поред тога што је користила и као замена за маказе јер није било необично да се њима секу нокти или неки конач, бритва је наине била одлично оружје за самоодбрану управо због тога што није као класичан нож визуелно изгледала као претња. И најмања бритва попут оних које су ношене као амајлије, може да пресече вену на врату или конопац којим су везане руке. Другим речима, без обзира на димензије, бритва ни мало није безопасна. По речима казивача др Софије Костић, кустоса у Етнографском музеју, „постоје праве ратне бритве од којих музеј поседује једну, традиционалну, са дугачком оштрицом и једну новије израде од кости и месинга. У новије време, бритве се израђују у форми ножа „скакавца“ који служи као део војне опреме специјалних јединица како код нас тако и у свету. Те новије борбене бритве индустријске израде веома су претенциозно и нехумано осмишљене, бар када је убијање у питању. Имају назубе и друге одређене детаље који треба да нанесу што већи бол приликом убода у меко ткиво жртве. Без обзира на ову њихову основну намену, бритва може да се употреби и као практичан алат.

Магијска, религијска и обичајна функција

Магијска функција

У народној традицији, приликом обављања неких магијских радњи, поред осталог „сечног“ оружја попут мача, сабље, ханцара и другог користила се и бритва. Дејство овог „ефикасног“ оружја које је коришћено за напад (уништавање противника) тако и за одбрану (заштита власника од смрти и рањавања), лако је могло да пређе реалне границе и постане средство „које народ конфронтира, не само (према) стварним, већ и замишљеним непријатељима. „Сечним“ оружјем се штити од деловања злих духова и нечистих

²⁴ Исто, 188.

сила, а употребљава се и за њихово симболично уништавање, нпр., у вези са магијским лечењем²⁵. Тада се уз бајање, као неке врсте тајанствене радње против злих демона, духова и болести употребљавао и читав низ других предмета као што су: лековито биље, вода, ватра, кључ, метла, чешаљ, дрвена паница, крст, перо, икона, срп, вериге и сл.²⁶ Овим послом су се бавиле бајалице – најчешће „старе, изнемогле и за сваки посао неспособне жене“²⁷, углавном Циганке. Уз употребу бритве, бајалице су лечиле, између осталог, и „издат“ – болест која, по народном веровању, „долази изненада и од које се надима грбух, а лице поцрвени“²⁸ – тада болесник „стоји раширених ногу, а испод њега је тамјан над којим се кади. Истовремено, бајалица, уз бајање, по стомаку шеће бритвом“²⁹. Такође, бритва је ефикасна и приликом лечења болова у крстима и грудима који настају приликом назеба („побод“), тада „бајалица у једну чашицу ставља маст и бритвом или иглом маже у току бајања машћу болно место“³⁰. Ова басма се изводила претежно уторком и суботом приликом заласка сунца.³¹ Поред магијског лечења, бритва је, попут другог „сечног“ оружја служила и као амајлија у борби против урока и болести али и као заштита трудница, новорођенчади и деце. По речима казивача др Софије Костић, „била је изузетно заступљена до краја XX века у Србији, нарочито на Косову, где се могла купити на великим вашарима у Призрену. Оне које су се куповале деци биле су изузетно малих димензија (око 1 цм) како би се ушивале за део одеће или за појас, а израђиване су углавном од пластике и гвожђа. „Такође, ова амајлија се, поред исто тако ефикасног, пчелињег воска, сребрне парице, соли и траве, „записа“ за срећу, белог лука, тамјана, камичка, нешто свете земље са неког светог места³², користила и за заштиту од метка која се момцима, кад крену у војску, пришивала у појас („ушивак“). Овде је бритвица имала дршку углавном од овнујског рога, некада сасвим црног, док сада она може бити и окована белим месингом и са челичном оштрицом.³³ Такође, „један од оних тренутака у коме је опасност од деловања злих сила изузетно велика“³⁴ је и свадба где су, према народном

²⁵ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији* Гласник Етнографског музеја 35, Београд 1972, 99.

²⁶ Уп. Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку* Гласник Етнографског музеја 42, Зајечар и околина, Београд 1978, 491.

²⁷ Х. Фазлагвић, *Бајање, прилог народног љекарства Босне и Херцеговине*, Гласник Земаљског музеја, св. VII Сарајево, 1895, 156.

²⁸ Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978, 493.

²⁹ Исто, 494.

³⁰ Исто, 495.

³¹ Исто, 495.

³² Софија Костић, *Народна знања и веровања у књажевачком крају* Гласник Етнографског музеја, 62, Београд 1998, 132/133.

³³ Исто, 133.

³⁴ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији*, Гласник Етнографског музеја 35 Београд 1972, 92 .

веровању, младенци нарочито угрожени, тако да се њиховој заштити посвећује нарочита пажња. Наиме „у скопској Црној Гори – за време свадбе, младожења је за појасом носио јатаган, а млада бритвицу, да би се одбранили од злих духова“.³⁵ Изглед бритве је за неке басме био од нарочитог значаја, наиме, против крварења користила се бритва са црвеним камењем и коралима, док се с црвеном дршком користила против злих очију. Бритва се користила и у случају немања деце у браку. Тада особа „дође код бритвара и наручи да му се изради бритвица са корицама од црног рога, која се прави у поноћ, кад сви спавају. За овакву бритву цена се не одређује, нити се погађа, већ се плати колико бритвар затражи, па чак и више.“³⁶ У вези с магијском функцијом не само бритве, већ и свог „сечног“ оружја, можемо рећи да иако је оно већ одавно нестало из практичне употребе, магијска пракса у вези с овим оружјем очувала се „као интегрални део духовне културе нашег народа све до новијег времена. Реч је, додуше, о сирвивалима једног схватања света који постепено нестаје.“³⁷

Религијска функција

Међу муслиманским становништвом, један од обавезних ритуала, према верском пропису је и сунећење (обрезивање) мушке деце у периоду од рођења па до треће године живота. Некада, па све до осамдесетих година ХХ века, сунет су обављали бербери који су преткожицу пениса (препуциј) одсецали бритвом. Ови захвати су углавном пролазили без компликација где би берберин након обављеног посла рану посипао неким прашком или спрејом (акутол).³⁸ По обављеном ритуалу, берберин и његов помоћник били би даривани чарапама, а „родитељи су припремали обед на који су позивали сроднике и пријатеље. Сви присутни даровали су дете новцем“.³⁹ Већина одсечену кожицу чува са отпалом пупчаном врпцом, мада је забележен и податак међу муслиманима у Карадаглијама „да се баца петлу да дете кад одрасте буде ’ко ороз’“.⁴⁰ Данас сунећење се обавља у болницама док се го-зба припрема код куће.

³⁵ Исто, 92.

³⁶ Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакијски) занат у Призрену*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IV–V, Приштина 1959–1960, 187.

³⁷ Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији* Гласник Етнографског музеја, 35, Београд 1972, 100.

³⁸ Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају*, Гласник Земаљског музеја, Сарајево 1987, св. 41/42, нова серија, етнологија, 267.

³⁹ Радмила Кајмаковић *Народни обичаји становништва Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја етнологија, св. 37, Сарајево 1982, нова серија, 21.

⁴⁰ Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају*, Гласник Земаљског музеја, св. 41/42 нова серија, етнологија, Сарајево 1987, 267.

Обичајна функција

Обичај који је у нарочитој вези са бритвом јесте бричевина. У питању је гозба мушкараца на други дан крсне славе где се пред њих износи „цијело печено прасе, цијела шунка (и) цио хљебац“⁴¹ Том приликом они се сами служе (узимају храну) својом бритвом односно џепним ножићем, отуда и долази назив овог обичаја – бричевина. Поред овог, у Конавлима, бритва је била и један од предмета које би девојка добијала „од стране момкове куће и то пригодом вјеридбе (*мало обиљежје*) и уочи самог вјенчања (*велико обиљежје*)“⁴². Када је у питању *мало обиљежје* девојка је добијала следеће предмете: мале минђуше за уши, малу дугмад за под грло филигранске, мала јачерма, велика бритва од латуна (из жуте бронзе), један велики шарени пешкир за о раме, црвене папуче од касјера, четири прстена и краљеш са две или три сребрне медаље. „Ове је предмете вјерена дјевојка стављала на себе прву недјељу након *уговора*“⁴³ за *велико обиљежје* односно, уочи венчања млада је добијала следеће предмете: велике минђуше са бисерјем, „велике рећине“, позлаћене и камењем украшене плоче за под грло, сребрну бритву са сребрним синциром – ланцем, велику златом оковану „јачерму“, велико филигранско дугме за под грло, између седам и четрнаест комада златних прстенова, филигрански израђене позлаћене игле „за хондеј и велики свилени ’убручић’ за о раме“⁴⁴. На основу напред реченог, можемо закључити да се бритва међу даровима појављује у оба случаја односно и приликом веридбе и приликом венчања.

Бритва као део народне ношње

Због својих особина, бритва је била саставни део народне ношње без обзира на професионалну припадност. Обично би се носила окачена о ланчић – синцир или о украсном привеску – теркији. Синцир се носио око појаса на чијем крају би се налазио ножић или бритва: „...да у мушкића и гдјекојих жена виси с десне стране нож склапац (бритва), а у невјесте и дјевојке кључеви од сандука“⁴⁵. Теркија се такође носила око струка, а представља „четири уска кајишића дужине око 60 цм, окићена пулијама и разнобојним стакли-

⁴¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. II САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд 1962, 179.

⁴² Катица Бенц – Бошковић, *Конавле – Текстилно рукотворство и народна ношња*, Етнолошка истраживања, Етнографски музеј у Загребу, Загреб 1983, 71.

⁴³ Исто, 72.

⁴⁴ Исто, 72.

⁴⁵ Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995, 571.

ма⁴⁶.⁴⁶ Осим бритве је, при дну сваког кајишића висио некакав мали предмет попут кључића, машица, али и помагаче – „која је служила за прихватање судова са огњишта“.⁴⁷ Привесци који су се качили имали су изразито симболично – утилитаран карактер, а носиле су их обично удате жене или девојке када би се почињале спремати за удају. „Код муслимана на Бјелашници чим се девојка задевојчи, а то буде са шеснаест година, почне носити теркију. Код становника неумских села (на херцеговачком мору) теркију је момак поклањао девојци са којом је мислио да се жени“.⁴⁸ Након Другог светског рата, теркије постепено бивају изобичајене. Још седамдесетих година XX века биле су у употреби „код неких жена и девојака на Бјелашници код сточарског муслиманског становништва“.⁴⁹ Кад се говори о бритви као делу женске ношње, треба рећи да је материјално стање утицало на њен изглед, наине, богатија би била она девојка или жена која би за појасом носила скупоценију бритву.

Бритва у берберском занату

Користећи се бритвом као једним од својих основних алата, у прошлости, бербери су поред шишања и бријања, већ поменутог сунећења обављали и одређени број других услуга као што је „парање лешева ради утврђивања узрока смрти“⁵⁰ или пуштања крви приликом главобоље.⁵¹ Берберске бритве које поседује Етнографски музеј су занатске или фабричке израде. Нарочито је занимљива бритва, занатске израде, набављена око 1920. године инв. бр. 35541 са дршком од бакелита која се уврће на металну бритву са опругом на преклапање у коју се ставља жилет⁵² Налик је савременим бријачима попут пластичних нпр. марке „Бик“.⁵³ Од осталог берберског алата, који је у вези са бритвама, је и каиш за оштрење истих. Етнографски музеј поседује један са дрвеном равном дршком преко које је разапета кожа, ручне израде, а оно што је занимљиво јесте податак да га је пронашла извесна Слободанка Кнежевић у селу Вилови приликом планинарења.⁵³ Фризерско – берберски занат и данас је, упркос модернизацији, незамислив без употре-

⁴⁶ Исто, 571.

⁴⁷ Јасна Бјеладиновић, *Српска народна ношња у сјеничко – пеиштерској висоравни* Гласник Етнографског музеја, 45, Београд 1981, 71.

⁴⁸ Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995, 571/574.

⁴⁹ Исто, 577.

⁵⁰ Драган Roller, *Дубровачки занати у XV и XVI стољећу*, Загреб 1951, 164.

⁵¹ Картон бр. 40554 обрадила С. Костић.

⁵² Картон бр. 35541, обрадио Р. Баришић.

⁵³ Картон бр. 46104, обрадио Р. Баришић.

бе бритве односно бријача, налик традиционалним, израђеним за ту намену, али индустријске производње са дршком од бакелита или пластике.

Остале функције

Поред свега до сада наведеног, бритва је коришћена и за лешење тј. чишћење кожа у кожарском и другим сличним занатима⁵⁴, затим као део прибора за јело⁵⁵, али и за урезивање слова на поскурнику⁵⁶. Служила је такође и као алат за израду и украшавање разних предмета од дрвета попут свирала, преслица, бритвењача, кашика и другог.

Бритвењаче

Бритвењачама називамо дрвене кутије у којима су држане бритве односно бријачи. Овакве кутије су „по својој прилици новијег порекла и селски мајстори их углавном израђују као робу за продају“.⁵⁷ Оне могу бити израђене од меког или тврдог дрвета, с поклопцем и украшене урезаним орнаментима. Од оних које поседује Музеј, нарочито је лепа бритвењача инв. бр. 14830 украшена урезаним стилизованим цветним и геометријским орнаментима на којој су изрезане шаре попуњене црвеним воском, а сама табљика исцртана је зеленом бојом. Израђена је око 1880. године у месту Торјанци код Белог Манастира. Изобичајена је и од 1938. године је више не израђују.⁵⁸ Бритвењаче су углавном израђиване дрводељским алатом⁵⁹, или специјалним ножем.⁶⁰ Све бритвењаче које поседује Етнографски музеј у Београду израђене су у домаћој радиности.

⁵⁴ Картон бр. 28429, реинвентарисао Р. Баришић.

⁵⁵ Картон бр. 27025, обрадио З. Родић.

⁵⁶ Картон бр. 23207, обрадио Р. Баришић.

⁵⁷ Цветко Ђ. Поповић, *Разни резбарени предмети у Босни и Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја, свеска IX, Сарајево 1954, 83.

⁵⁸ Картон бр. 14830, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

⁵⁹ Картон бр. 14831, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

⁶⁰ Картон бр. 14828, реинвентарисала Р. Хасанбеговић.

Закључак

Метали, оружје и оруђе од метала имали су велики значај у друштвеном развоју човека како у миру тако и у рату. Од проналаска бакра, преко бронзе до гвожђа и челика развој људи је све више напредовао, а самим тим и оружје који им је служило како за одбрану тако и за освајање. Све је то резултирало појавом разноврсног хладног оружја различитих величина и намена (буздован, копље, дугачки и кратки мач и нож итд.) што је најзад довело до појаве савременије верзије кратког ножа, који је, као што је већ речено, био знатно привлачнији, јер није визуелно изгледао као претња. Као таква бритва је стекла посебно место у народном животу и традицији као ретко који предмет.

Она је имала широку примену приликом обављања међусобно различитих практичних делатности. Поред тога што је и најмања бритва могла бити ефикасно оружје, она је могла служити и за пуштање крви приликом главобоље, прављење свирала, кашика и других предмета од дрвета. Служила је и за сечење хлеба и других намирница, изрезивање слова на поскурнику, чишћење кожа у кожарском и другим занатима, приликом бријања и др. Такође, бритвом су се уз изговарање одговарајућих басми могле одагнати нечисте силе или се могла носити попут привеска или ушивена у одећу као амајлија. Она је један од незамењивих алата у берберском занату. Помоћу ње, бербери су поред већ поменутог бријања, све до краја XX века, међу муслиманским становништвом обављали сунећење. Као предмет који је могао бити веома раскошно и богато украшен, носио се и као привезак на народној ношњи који је висио о појасу закачен на синциру или теркији. Тако украшене, поједине бритве су права ремек-дела кујунџијског, бритварског односно златарског заната. Иако данас изобичајена из највећег броја наведених функција, бритва индустријске производње и даље остаје незамењива у облику ратничког ножа или алата у берберском занату, али и као перорез са великим бројем функција попут познатог „швајцарца“ „викторинок“ и сл. Данас као таква бритва може послужити приликом обављања великог броја разних ситних захвата као што је одшарафљивање малог шрафа попут оног на сату или да се њом ољушти воће као што су поморанџе или грејпфрут, отвори конзерва, исече конач, скине изолација са жице и др. Такође њена битна улога је и у лову, риболову, на излету и једноставно користан је реквизит који може послужити у свакодневном животу.

Иако су бритве израђивали углавном муслимани и Роми, она се користила у народој традицији односно обичајима и веровањима како код хришћана (бричевина) тако и код самих муслимана (сунет). Она је била и део народне ношње у свим конфесијама (православни, муслимани, католици). На основу овога можемо закључити да је бритва била у народној традицији једнако корисна и важна сваком поједницу без обзира на пол и конфесионалну припадност.

Овај рад има за циљ не само да прикаже колекцију бритви које поседује Етнографски музеј у Београду, већ и да појасни све њене функције које она има у нашим знањима и веровањима, обичајима, ношњи, занату и оружју почев од етимолошког значења речи.

С обзиром да се до сада о овој теми није писало, сматрао сам као посебан изазов да обрадим једну овакву колекцију. О бритвама се може писати знатно више, али тема која није до сада истраживана захтева више времена па и теренског рада. Као таква, захвална је за шире проучавање.

Додатак 1

Басме које су се изговарале уз бајање приликом кога се употребљавала, између осталог, и бритва⁶¹

Басма против болести „издат“

Пошла Љубица
 уз пут, низ пут
 па лелече, па вревече
 и сrete је
 божја мајка Богородица
 Што ти је кћери Љубице?
 На зло ме је место ударило.
 Не бој се ћери Љубице,
 душом ћу га одувам
 прутом ћу га распратим
 метлом ћу га одметем
 а ножем ћу га исечем
 и мотиком ћу га откопам.
 Издате брате,
 иди у гору Телелеско
 тамо има златена постеља
 на постељу златена синија
 на синију златена паница
 у паницу мед и масло
 там је царева снашица
 дете родила
 дете родила, без кочине
 Тамо и дете

⁶¹ Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку*, Гласник Етнографског музеја, 42, *Зајечар и околина* 1978, 493, 494, 495.

крто му месо појеште
 а главу му разбите
 мозак му попите
 Да помогне мајка Богородица
 да спава Љубица
 да буде весела
 кано јагње ђурђевско
 и пиле петровче
 Помогни мајко Богородице
 да уступи, да уступи
 Издате брате,
 кој те прати,
 натраг се врати
 кућу му загри.
 Од мене иди
 чте с трнокоп ископају
 чте с острушку изгору
 чте мечте изеду
 боље се врати оном
 ко те прати.

Басма против „пробода“

Прободи од понедељка
 прободи од уторка
 прободи од среде
 прободи од четвртка
 прободи од петка
 прободи од суботе
 прободи од недеље
 деведесет девет прободи
 немој да болиш
 немој да надуваш
 немој да бодеш
 немој да ухватиш човека
 Зашто си дошао у понедељак
 зашто си дошао код Марице
 вероватно си погрешлио
 или, биће да је она погрешила
 што је јела маст у петак
 А ти да дођеш да опростиш
 или да ухватиш пут и иди си.

Литература:

1. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* књига II, Београд 1962, САНУ, Институт за српскохрватски језик
2. Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика А-Ј* књ. I, Југословенска академија знаности и умјетности, Загреб 1971.
3. Добрила Милојевић – Радовић, *Бритварски (бичакијски) занат у Призрену* Гласник Музеја Косова и Метохије IV–V Приштина, 1959–1960.
4. Персида Томић, *Допунско привређивање – општи осврт* Гласник Етнографског музеја 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978.
5. Душан Бандић, *Неки типови „сечног“ оружја у нашим народним веровањима и магији*, Гласник Етнографског музеја 35, Београд 1972.
6. Гордана Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара у XX веку*, Гласник Етнографског музеја 42, *Зајечар и околина*, Београд 1978.
7. Х. Фазлагвић, *Бајање, прилог народног љекарства Босне и Херцеговине*, Гласник Земаљског музеја, св. VII, Сарајево 1895.
8. Софија Костић, *Народна знања и веровања у књажевачком крају*, Гласник Етнографског музеја 62, Београд 1998.
9. Радмила Фабијанић, *О народној медицини у тешањском крају* Гласник Земаљског музеја свеска 41/42 нова серија, етнологија, Сарајево 1987.
10. Радмила Кајмаковић, *Народни обичаји становништва Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја свеска 37, Сарајево 1982.
11. Катица Бенц – Бошковић, *Конавле – Текстилно рукотворство и народна ношња, етнолошка истраживања*, Етнографски музеј у Загребу, Загреб 1983.
12. Др Братислава Владић – Крстић, *Сеоски накит у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, књ. 2, посебно издање, Етнографски музеј у Београду, Београд 1995.
13. Јасна Бјеладиновић, *Српска народна ношња у сјеничко – пеиштерској висоравни*, Гласник Етнографског музеја 45, Београд 1981.
14. Драган Roller, *Дубровачки занати у XV и XVI стољећу*, Загреб 1951.
15. Цветко Ђ. Поповић, *Разни резбарени предмети у Босни и Херцеговини*, Гласник Земаљског музеја, свеска IX, Сарајево 1954.

Velizar Sekulic

**FUNCTIONS OF A RAZOR IN FOLK TRADITION ILLUSTRATED
BY EXAMPLE OF OBJECTS IN THE COLLECTION
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE**

Summary

A razor or a modern form of a short knife was much more attractive to men because, unlike other cold steel, it did not represent a visually noticeable threat. As such, it gained a special place in the folk life and tradition. It was widely used when performing various practical activities. Not only that the smallest razor could be an effective weapon, but it could also serve to draw blood in case of headache, make pipes, spoons and other wooden objects. It was used as part of household goods to slice bread and other foodstuffs, carve letters on wooden seal used for ritual bread, clean skins for furriery and other crafts, shave, etc. Also, with the utterance of the appropriate spells, a razor could drive away impure forces or it could be worn like a pendant sewn into clothing as a talisman. As an irreplaceable tool of barbers, the razor was used not only to shave, but also in the circumcision ritual among the Muslim population, which was performed by barbers until the end of the twentieth century.

A razor could be lavishly decorated, and as such, it was an integral part of folk costumes worn as a pendant hung on the belt hooked up to a chain or a pouch. Although today most of these functions no longer exist, a razor is still used as a martial knife, tool of barbers, or while hunting, fishing, carving, making handicrafts, etc. While razors were made mainly by Roma and Muslims, they were applied in the folk traditions and beliefs practiced by all religions.

This paper shows not only a collection of razors owned by the Ethnographic Museum in Belgrade, but it clarifies all of its functions in the folk tradition and beliefs as well as its application today, starting from the etymological meaning of the word.